

Vroegchristelijke interpretaties van het Bijbelse scheppingsverhaal

Recensie

Fred Ledegang, *In dialoog met de natuur. Vroegchristelijke denkers over het scheppingsverhaal* (Damon: Eindhoven, 2022), 368pp. ISBN 978- 94-634-0340-5.

Samen met de Psalmen en het Hooglied vormt Genesis wellicht het meest becommentarieerde boek van het Oude Testament in de laatantieke en middeleeuwse christelijke Bijbelexegese. Die populariteit heeft het boek grotendeels te danken aan het scheppingsverhaal in Gen. 1-2 (of, om preciezer te zijn, de twee scheppingsverhalen in resp. Gen. 1, 1-2, 4a en Gen. 2, 4b-7). Voor intellectuelen van de late oudheid en middeleeuwen vormde Gen. 1-2 het fundament voor hun begrip van de fysieke werkelijkheid in al haar aspecten (zoals het ontstaan van materie en tijd, de creatie van de kosmos, en de evolutie van planten, dieren en de mensheid). Interpretaties van het scheppingsverhaal en natuurkundige observaties werden voortdurend met elkaar vergeleken, teneinde de voortschrijdende inzichten van de empirische wetenschap in overeenstemming te brengen met de geopenbaarde wijsheid van het scheppingsverhaal en een ‘verantwoord evenwicht tussen geloof en wetenschap’ (p. 311) te creëren. Op die manier, zo werd aangenomen, leidt kennis van de schepping tot een beter begrip van God en de heilsgeschiedenis. Zo zag de kerkvader Ambrosius in het feit dat gieren zonder geslachtsgemeenschap toch jongen kunnen krijgen een argument voor het geloof in de maagdelijke geboorte van Christus.

Maar naast kosmologische, natuurkundige en biologische kwesties, leidde de studie van het scheppingsverhaal ook tot vragen van een heel andere orde, onder meer binnen het bereik van de antropologie (in welke zin is de mens geschapen ‘naar het beeld van God’ (Gen. 1, 27)? Hoe verhouden man en vrouw zich tot elkaar?), theodicee (hoe ontstond het kwade en waarom laat God toe dat rechtvaardige mensen met tegenspoed geconfronteerd worden?), en goddelijke voorzienigheid (wat is Gods verhouding met de schepping? Hoe kwam de mens in zijn huidige, zondige toestand terecht en hoe verkrijgt hij Gods genade?). De interpretatieve rijkdom en complexiteit van het boek Genesis weerspiegelt zich in een lange en veelzijdige traditie aan commentaren op het scheppingsverhaal in de late oudheid.

In dit boek presenteert de Nederlandse patristicus Fred Ledegang (1937-2022) – die vlak voor de publicatie van het werk overleed – een overzicht van de geschiedenis van de vroegchristelijke interpretatie van het scheppingsverhaal, aan de hand van een systematische analyse van de werken van meer dan dertig exegeten uit de eerste vijf eeuwen van onze jaartelling. In tien hoofdstukken neemt Ledegang de lezer mee op sleeptouw langs verschillende plekken rond het Middellands Zeegebied, waar verschillende culturele en religieuze tradities aanleiding gaven tot uiteenlopende – vaak conflicterende – interpretaties van het scheppingsverhaal.

Bij wijze van opmaat behandelt hoofdstuk 1 de kosmologische tradities die zich ontwikkelden vóór en los van de christelijke traditie, met name in de antieke filosofie (de Griekse natuurfilosofen, Plato, Aristoteles, de stoa) en de joodse cultuur (Philo). De daaropvolgende negen hoofdstukken zijn ieder gewijd hetzij aan een groep chronologisch of geografisch verwante vroegchristelijke exegeten hetzij aan één figuur in het bijzonder (met name Tertullianus, Hippolytus, Ambrosius en Augustinus). Vijf intellectuele contexten kunnen daarbij ruwweg onderscheiden worden: Noord-Afrika, Italië en met name Rome, Alexandrië, Klein-Azië en Syrië.

Elk hoofdstuk is opgebouwd als een systematische samenvatting van de opvattingen over het scheppingsverhaal van één of meerdere exegeten, eerder dan als een thematische analyse van een bepaald aspect van de Bijbeltekst of een specifieke problematiek in de exegetische traditie. Die aanpak heeft duidelijke, didactische voordelen, maar brengt het risico met zich mee dat de lezer zich enerzijds in de grote hoeveelheid details verliest en anderzijds met een aantal overbodige herhalingen geconfronteerd wordt (vergelijk, bijvoorbeeld, de uiteenzettingen van de exegeese van Basilius de Grote en Ambrosius in hoofdstukken 7-8). Ledegang remedieert dit ten

dele via een afsluitende analyse waarin de belangrijkste convergentie- en verschilpunten tussen de behandelde exegeten bondig worden samengevat.

Niettegenstaande deze aanpak kunnen doorheen het boek een aantal rode lijnen worden onderscheiden die relevante tendensen en dynamieken in de laatantieke interpretatie van het scheppingsverhaal blootleggen:

1. Antieke filosofie en christelijke exegese. Ondanks de duidelijke tegenstellingen tussen heidense filosofen en vroegchristelijke exegeten (bv. schepping uit pre-existente materie versus *creatio ex nihilo*), benadrukt Ledegangs studie een duidelijk continuïteit tussen beide tradities, zowel op inhoudelijk als op hermeneutisch vlak. De kosmologische en natuurkundige opvattingen van Plato en Aristoteles, bijvoorbeeld, hadden een belangrijke invloed op de wijze waarop christelijke exegeten nadachten over de Schepper en Diens verhouding tot de materie; het stoïcijnse geloof in een toekomstige wereldbrand, waarbij een nieuwe schepping zou ontstaan, vond weerklank bij onder meer Basilius de Grote, die aannam dat de huidige wereld uiteindelijk door vuur zou vergaan. De linken met de joodse exegetische traditie en alternatieve christelijke stromingen (zoals het gnosticisme en manicheïsme) vervolledigen dit complexe beeld van intellectuele uitwisselingen.

2. Letterlijke en allegorische interpretatie. Geconfronteerd met de meerduidigheid van de gebeurtenissen die in de Bijbel beschreven worden (*facta*) en van het taalgebruik van de Schrifttekst zelf (*uerba*) maakten vroegchristelijke exegeten (geïnspireerd door o.m. 1 Cor. 10, 11) een onderscheid tussen de letterlijke of historische betekenis van het scheppingsverhaal en de verschillende spirituele of allegorische betekenissen ervan (doorgaans geïdentificeerd als de typologische, tropologische en anagogische betekenisniveaus). Deze viervoudige schriftzin, gecodificeerd door exegeten zoals Hiëronymus en Cassianus, liet commentatoren toe de letter van het scheppingsverhaal te begrijpen en deze vervolgens te betrekken op o.m. de figuur van Christus, de heilsgeschiedenis, en het morele leven van de individuele christen. De spanning tussen de letterlijke/historische lezing en verschillende types allegorische lezing, en tussen letterlijke of allegorische lezingen onderling, loopt als een rode draad doorheen de laatantieke interpretatie van het scheppingsverhaal, zoals Ledegang op verschillende plaatsen treffend aantoot.

3. Theorie en toepassing. Terwijl Bijbelexegese vandaag grotendeels beperkt is tot academische commentaren bedoeld voor vakspecialisten, had de vroegchristelijke exegese een veel breder bereik. De interpretatie van het scheppingsverhaal was tijdens

de ate oudheid niet alleen het voorwerp van gespecialiseerde debatten en technische commentaren, maar vond ook haar neerslag in preken (bv. bij Origenes, Basilius, Ambrosius, Chrysostomus), liturgische hymnen (bv. bij Ambrosius), en teksten zoals de *Confessiones*, Augustinus' intellectuele biografie, die in boeken 11-13 een interpretatie van het scheppingsverhaal biedt. In zijn preken op Genesis, bijvoorbeeld, formuleert Basilius een reeks pastorale aansporingen op basis van zijn interpretatie van de Bijbeltekst: zo raadt hij zijn toehoorders aan om hun consumptie van vlees te matigen, indachtig het feit dat de mens noch de dieren in het Paradijs vlees aten, zoals Basilius concludeert op basis van Gen. 1, 29-30.

Met dit boek levert Fred Ledegang zonder twijfel een *tour de force*. Het gebeurt niet vaak dat een Nederlandstalig publiek in een bestek van (amper) 316 pagina's een dermate gedetailleerd overzicht van een zo omvangrijke groep vroegchristelijke denkers voorgeschoteld krijgt. Niet alleen de 'mainstream' intellectuelen, zoals Origenes, Basilius de Grote, of Augustinus, maar ook minder bekende en obscure figuren uit de laatantieke exegetische traditie krijgen een (verdiende) plaats in deze rijk gestoffeerde studie. De omvangrijke voetnoten ontsluiten een massa primaire bronnen en de bibliografie achteraan het volume biedt een degelijk overzicht van de belangrijkste literatuur over het onderwerp.

Nicolas De Maeyer
Nicolas.DeMaeyer@kuleuven.be

